

mjr dr Jerzy Prochwicz

KG SG w Warszawie

POWSTANIE WOJSK OCHRONY POGRANICZA

(w pięćdziesiątą rocznicę powstania)

Ochrona granic państwa przez liniowe jednostki wojskowe była ze względów politycznych i militarnych rozwiązaniem doraźnym, wynikającym z braku formacji granicznej odpowiadającej celom i zadaniom służby granicznej. Takiego stanu nie można było utrzymywać przez dłuższy okres, jako że jednostki wojskowe nie były przygotowane do pełnienia służby granicznej zarówno pod względem wyszkolenia specjalistycznego, jak i strukturalno-organizacyjnym. W związku z czym nie zapewniały właściwej ochrony granic tak pod względem jej nienaruszalności, jak i celnym. Ochrona granic pod względem celnym była tak dalece nieskuteczna, że zaczęła się odbijać na stabilizacji ekonomicznej kraju. Podkreślił to ówczesny minister skarbu Konstanty Dąbrowski w piśmie skierowanym do ministra obrony narodowej marsz. Michała Roli-Żymierskiego¹ we wrześniu 1945 r.

„Wobec niezabezpieczenia granicy pod względem celnym – czytamy w piśmie – przemyt do Polski uprawiany jest obecnie na olbrzymią skalę. W niektórych dzielnicach Polski przeważnie nie pali się papierosów monopolowych, gdyż na rynku można dostać tańsze zagraniczne... Zagraniczne zapalki, drożdże i sacharyna są w sprzedaży prawie na całym terytorium państwa. Gospodarka narodowa traci przez to dziennie miliony złotych. W związku z tym przemytem wywozi się z kraju przez niestrzeżoną granicę walutę zagraniczną, gdyż takimi walutami trzeba płacić za przemycane towary... Otwarte granice grożą gospodarce narodowej poważnymi zaburzeniami”²

¹ Prawdziwe nazwisko Łyżwiński. Marsz. M. Rola-Żymierski pełnił także funkcję naczelnego dowódcy WP.

² H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1948*, Warszawa 1971, s. 63.; H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza*, Warszawa 1985, s. 42.

Z drugiej strony reorganizacja sił zbrojnych, wynikająca z konieczności przejścia z etatów wojennych na etaty okresu pokojowego, wymagała uwolnienia związków taktycznych ochraniających dotychczas granice państwa od obowiązku bezpośredniej ich ochrony. Rozmieszczenie znacznej liczby jednostek wzdłuż granic utrudniało bowiem realizację planów operacyjnych i organizację systematycznego szkolenia.

W tych warunkach zachodziła pilna potrzeba powołania formacji specjalistycznej, przeznaczonej wyłącznie do ochrony granic, odpowiednio do tego przygotowanej i przystosowanej. Powołanie do życia formacji granicznej odpowiadającej celom i zadaniom służby granicznej umożliwiało stopniowe krzepnięcie aparatu administracyjnego państwa, a także wzmocnienie międzynarodowej pozycji Polski po utworzeniu 28.VI.1945 r. Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej³ oraz decyzji konferencji poczdamskiej, aprobującej oparcie zachodnich granic polski na linii rzeki Odry i Nysy Łużyckiej.

W rozważaniach na temat kształtu organizacyjnego przyszłej formacji granicznej, podobnie jak u progu odrodzenia państwa polskiego w 1918 r., zastanawiano się nad modelem formacji granicznej, jak i ministerstwem, któremu byłaby podporządkowana. Złożoność zagadnień ochrony granicy sprawiły, że w grę wchodziły trzy ministerstwa: obrony narodowej, spraw wewnętrznych i skarbu.

Sprawę powołania formacji granicznej kierownictwo Ministerstwa Obrony Narodowej konsultowało z Ministerstwami Bezpieczeństwa Publicznego, Administracji Publicznej oraz Skarbu.

W trakcie wypracowywania koncepcji przyszłej formacji granicznej krzyżowały się doświadczenia okresu międzywojennego z dążeniem do utworzenia formacji adekwatnej do założeń ustrojowo-społecznych państwa i jego położenia w nowych granicach. Postulowano zatem utworzenie Straży Granicznej, Korpusu Ochrony Pogranicza, a nawet specjalnych jednostek Milicji Obywatelskiej.

³ Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej został utworzony w wyniku realizacji uchwał jałtańskiej konferencji i porozumienia na konferencji w Moskwie (18-21.VI.1945 r.) między Rządem Tymczasowym Rzeczypospolitej Polskiej, przedstawicielami polityków emigracyjnych z Londynu, premierem został Edward Osóbka-Morawski; istniał do 4.II.1947.

Spośród tych projektów początkowo przeważała koncepcja utworzenia formacji granicznej na wzór przedwojennej Straży Granicznej⁴, będącej na etacie Ministerstwa Skarbu, a operacyjnie podporządkowanej Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego lub Ministerstwu Administracji Publicznej. Inna koncepcja zakładała utworzenie w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego formacji granicznej zbliżonej do istniejącego Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego.⁵

Projekt utworzenia formacji wzorowanej na przedwojennej Straży Granicznej nie mógł się obronić w związku z dużym nasileniem przestępczości granicznej, której ten typ formacji nie mógł się należycie przeciwstawić. Z kolei Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego nie dysponowało siłami i środkami umożliwiającymi utworzenie własnej formacji granicznej. W tej sytuacji wykrystalizowała się koncepcja powołania formacji wojskowej, zbliżonej do kształtu organizacyjnego przedwojennego Korpusu Ochrony Pogranicza z uwzględnieniem odmiennych zasad ustrojowych oraz stosunków politycznych z państwami ościennymi, będącej w całkowitym podporządkowaniu Ministerstwu Obrony Narodowej.

Za takim rozwiązaniem przemawiały siły i środki, jakimi Ministerstwo Obrony Narodowej dysponowało (nadwyżki osobowe i materiałowe po przejściu związków taktycznych na etaty pokojowe), jak również dotychczasowe doświadczenie w ochronie granic państwowych.

Ministerstwo Obrony Narodowej w połowie sierpnia 1945 r. powołało zespół organizacyjny do opracowania szczegółowego projektu organizacji ochrony granicy państwa. Na czele zespołu stanął doświadczony oficer wojsk pogranicznych ZSRR płk Gwidon Czerwiński⁶ późniejszy szef Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza.

⁴ Projekt utworzenia formacji granicznej na wzór przedwojennej Straży Granicznej podporządkowanej Ministerstwu Skarbu wysunął w piśmie do ministra obrony narodowej dowódca Krakowskiego Okręgu Wojskowego nr V, gen. bryg. Mikołaj Prus-Więckowski, Archiwum Straży Granicznej (dalej: ASGr.) 3.45.

⁵ Minister Skarbu K. Dąbrowski w piśmie do ministra obrony narodowej stwierdza „Minister Bezpieczeństwa Publicznego zapowiedział utworzenie Korpusu Wojsk Wewnętrznych do ochrony granic”; *ibidem*.

⁶ Gwidon Czerwiński s. Fulgenta (1902-1969) płk, gen. bryg. urodził się w Stołpcach, w rodzinie polskiej. W czasie rewolucji bolszewickiej wstąpił w wieku 16 lat do oddziałów Armii Czerwonej. W latach 1923-1940 pełnił służbę w wojskach pogranicznych

W trakcie prac nad dokumentacją organizacyjną Wojsk Ochrony Pogranicza zespół kierowany przez płk. G. Czerwińskiego odrzucił wzorce organizacyjne Korpusu Ochrony Pogranicza, biorąc za podstawę model organizacyjny radzieckich wojsk pogranicznych. Zgodnie z przyjętą przez zespół koncepcją Wojska Ochrony Pogranicza miały ochraniać granice państwa pod względem wojskowym, politycznym i celnym w okresie pokoju. Ponadto miały one wzorem radzieckich wojsk pogranicznych realizować także zadania związane ze zwalczaniem wrogiej działalności skierowanej przeciwko państwu i legalnym władzom.

Projekt systemu ochrony granic wraz z dokumentami organizacyjno-operacyjnymi przedstawiony Ministerstwu Obrony Narodowej, zatwierdził 12.IX.1945 r. marsz. M. Rola-Żymierski.⁷

13 września 1945 r. ukazał się rozkaz organizacyjny nr 0245/org.⁸ naczelnego dowódcy WP podpisany w zastępstwie marsz. M. Roli-Żymierskiego przez szefa Sztabu Generalnego WP gen. broni Władysława Korczyca i zastępcę szefa Sztabu Generalnego gen. bryg. Jana Rotkiewicza, którym „zgodnie z planem rozwoju Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej dla ochrony granic na czas pokoju”, powoływał Wojska Ochrony Pogranicza. Wydany rozkaz powołujący do życia Wojska Ochrony Pogranicza ustalał łącznie z zatwierdzonymi w tym samym dniu etatami nr 8/3-9 ich strukturę organizacyjną oraz osoby i instytucje wojskowe odpowiedzialne za proces organizacji.

Zgodnie z treścią rozkazu w oparciu o zatwierdzone etaty I wiceminister obrony narodowej gen. dyw. Wsiewołod Strażewski miał sformo-

ZSRR na Białorusi i w Azji środkowej. Po napaści Niemiec hitlerowskich na ZSRR mianowany został dowódcą pułku, z którym brał udział w walkach pod Moskwą. W walkach tych został ciężko ranny. Po wyleczeniu z ran skierowany w 1943 r. do organizującej się 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, gdzie objął dowództwo 2 pp. Brał udział w bitwie pod Lenino. Po bitwie pod Lenino mianowany zastępcą dowódcy 1 DP im. T. Kościuszki ds. liniowych. Jesienią 1944 r. powierzono mu organizację 1 Brygady Piechoty Zmotoryzowanej. Na początku stycznia 1945 r. powierzono mu organizację Oficerskiej Szkoły Broni Pancernejskiej. Szef Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza w okresie 20.IX.1945-1.IV.1947. Zmarł 2.XII.1969 r. w Sołnecznogorsku pod Moskwą.

⁷ H. Dominiczak, *Zarys...*, s. 43.

⁸ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), III-1-62, s. 475.

wać do 1.10.1945 r. Departament Wojsk Ochrony Pogranicza,⁹ pomyślany jako naczelna instytucja nowej formacji. Departament WOP podporządkowano I wiceministrowi obrony narodowej.¹⁰

Ten sam rozkaz polecał szefowi Departamentu WOP sformować według etatu nr 8/7 Zakład Tresury Psów Wojsk Ochrony Pogranicza liczący 82 oficerów, podoficerów i szeregowców.

Dowódcy nadgranicznych okręgów wojskowych¹¹ otrzymali zadanie zorganizowania do dnia 1 listopada 1945 r. przy dowództwach okręgów Wydziałów Służby Pogranicznej¹² (zwanych później Wydziałami WOP), jako pośrednie ogniwa dowodzenia¹³ między departamentem a powstałymi w terenie oddziałami Ochrony Pogranicza. Ponadto zgodnie ze wspomnianym rozkazem dowódcy okręgów wojskowych zostali zobowiązani do sformowania do dnia 1 listopada 1945 r. ustalonej liczby oddziałów ochrony pogranicza składających się z komend odcinków i strażnic¹⁴ oraz samodzielnych kompanii łączności.¹⁵

Zgodnie z rozkazem w Warszawskim Okręgu Wojskowym (OW) nr I miano sformować dwa oddziały ochrony pogranicza (nr 5 i 6) i trzy samodzielne kompanie łączności (nr 1, 11 i 12), w Lubelskim OW nr VI – jeden oddział ochrony pogranicza (nr 7) i dwie samodzielne kompanie

⁹ Departament WOP zgodnie z etatem miał liczyć 53 osoby, w tym 48 osób wojskowych i 5 osób cywilnych.

¹⁰ 30.X.1945 r. w związku z przemianowaniem I wiceministerstwa obrony narodowej na II wiceministerstwo, Departament WOP podporządkowano II wiceministrowi obrony narodowej.

¹¹ Wojskowymi Okręgami nadgranicznymi w 1945 r. były następujące okręgi: Warszawski, Krakowski, Lubelski, Śląski, Pomorski, Poznański.

¹² K. Frontczak, *Siły Zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945-1947*, Warszawa 1974, s. 238.

¹³ Liczebność wydziałów służby pogranicznej uzależniona była od liczby jednostek WOP tworzonych w danym okręgu wojskowym, wahała się od 12 do 31 etatów wojskowych i 1 do 4 etatów pracowników cywilnych.

¹⁴ J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974, s. 91; powyższa struktura organizacyjna była odzwierciedleniem organizacji wewnętrznej wojsk pogranicznych ZSRR.

¹⁵ Zgodnie z przewidzianą strukturą organizacyjną WOP, po jednej samodzielnej kompanii łączności przydzielono każdemu wydziałowi służby pogranicznej oraz oddziałowi ochrony pogranicza.

łączości (nr 2 i 13), w Krakowskim OW nr V – dwa oddziały ochrony pogranicza (nr 8 i 9) i trzy samodzielne kompanie łączności (nr 3, 14 i 15), w Śląskim OW nr IV – trzy oddziały ochrony pogranicza (nr 1, 10 i 11) i cztery samodzielne kompanie łączności (nr 4, 7, 16 i 17), w Poznańskim OW nr III – jeden oddział ochrony pogranicza (nr 2) i dwie samodzielne kompanie łączności (nr 5 i 8), w Pomorskim OW nr II – dwa oddziały ochrony pogranicza (nr 3 i 4) i trzy samodzielne kompanie łączności (nr 6, 9 i 10).

Łącznie do 1 listopada 1945 r. miano zorganizować sześć wydziałów służby pogranicza, jedenaście oddziałów ochrony pogranicza i siedemnaście samodzielnych kompanii łączności.

We wszystkich oddziałach ochrony pogranicza łącznie miało powstać 53 komendy odcinków oraz 249 strażnic. Poszczególne oddziały ochrony pogranicza różniły się pod względem liczby komend odcinków i strażnic. Stąd wynikały różnice w ich liczebności i obsadzie etatowej: dwa oddziały ochrony pogranicza (nr 4 i 9) formowane na podstawie etatu nr 8/8-A miały liczyć łącznie 2934 oficerów, podoficerów i szeregowców każdy, pięć oddziałów ochrony pogranicza (nr 1, 2, 3, 10 i 11) formowanych na podstawie etatu nr 8/8-B miało liczyć łącznie 2507 oficerów, podoficerów i szeregowców każdy, a cztery oddziały ochrony pogranicza (nr 5, 6, 7 i 8) formowane na podstawie etatu nr 8/8-C miały liczyć łącznie 1856 oficerów, podoficerów i szeregowych każdy. Ponadto w skład każdego z oddziałów ochrony pogranicza zgodnie z etatem wchodziło 23 pracowników cywilnych.

Rozkaz nr 0245/org. wstępnie ustalał miejsca postoju sztabów oddziałów ochrony pogranicza w miejscowościach:¹⁶

- 1 Oddział – Żagań,
- 2 Oddział – Rypin (Rzepin),
- 3 Oddział – Stargard (Szczeciński),
- 4 Oddział – Gdańsk,
- 5 Oddział – Węgorzowo,

¹⁶ Spośród 11 oddziałów ochrony pogranicza tylko dwa (8 i 9) utrzymały w 1945 r. wyznaczone rozkazem miejsca dyslokacji swych dowództw; pozostałe oddziały ochrony pogranicza przeniosły miejsca dyslokacji swych dowództw bądź od razu przedyslokowano je do innych miejscowości.

- 6 Oddział – Skółka (Sokółka),
- 7 Oddział – Włodawa,
- 8 Oddział – Przemyśl,
- 9 Oddział – Nowy Sącz,
- 10 Oddział – Koźle,
- 11 Oddział – Bolkowice.

Gdyby powyższe rozmieszczenie oddziałów nie odpowiadało miejscowym warunkom, zgodnie z rozkazem dowódcy OW i oddziałów ochrony pogranicza mieli przedstawić swoje propozycje zmian, a ponadto do 20 września ustalić dyslokację komend odcinków i strażnic.

Wspomniany rozkaz polecał dowódcom OW do organizacji Wojsk Ochrony Pogranicza wykorzystać ponadetatowe stany ludzkie jednostek wojskowych, powstałe po przejściu sił zbrojnych z etatów wojennych na etaty pokojowe. Podkreślono przy tym, że do organizowanych Wojsk Ochrony Pogranicza należy kierować najwartościowszych podoficerów i szeregowych, nie starszych jak z rocznika 1924.

W sprawie kadry oficerskiej wspomniany rozkaz polecał Departamentowi Personalnemu WP skierować do WOP oficerów najlepiej przygotowanych, przede wszystkim byłych oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Podstawą kierowania byłych oficerów KOP do nowo powstającej formacji był wydany rozkaz specjalny naczelnego dowódcy WP nr 0751 z dnia 30.VIII.1945 r.¹⁷ nakazujący dokonanie „przeгляdu przez dowódców dywizji i ich zastępców ds. polityczno-wychowawczych byłych oficerów KOP” co do ich przydatności pełnienia służby w projektowanej formacji granicznej. Zakwalifikowanie ich przez tą swoistą komisję, jako politycznie pewnych i moralnie bez zarzutu, stawało się podstawą skierowania ich do formowanych jednostek WOP jako specjalistów w zakresie służby granicznej.

Rozkaz powołujący WOP pomijał kwestię pododdziałów kontroli ruchu granicznego, w związku z tym brak było podstaw do organizacji przejściowych punktów kontrolnych (PPK). Lukę tę usunął rozkaz organizacyjny naczelnego dowódcy WP nr 0304/org. z dnia 28.X.1945 r.,¹⁸

¹⁷ CAW, III-1-62, s. 407. W praktyce postanowienia rozkazu rozciągnięto także na byłych oficerów Straży Granicznej.

¹⁸ ASGr., 217.2.

nakazujący „celem strzeżenia i kontrolowania wszelkiego rodzaju przejść granicznych” uzupełnić obsadę sekcji porozumiewawczych konfliktów granicznych i kontroli punktów przejściowych przy Departamencie WOP i wydziałach WOP przy okręgach wojskowych oraz sformować 51 przejściowych punktów kontrolnych (PPK),¹⁹ w tym 27 drogowych, 19 kolejowych, 4 morskie i 1 lotniczy w poszczególnych oddziałach ochrony pogranicza.²⁰

Rozkaz nr 0304/org. zobowiązywał dowódców OW do sformowania ustalonych na obszarze ich działania PPK do 15 listopada 1945 r. oraz do wykorzystania w tym celu nadwyżek ludzkich dywizji piechoty stacjonujących na terenie danego OW.

Wydane rozkazy (0245/org. i 0304/org.) oraz opracowane na ich podstawie etaty, ustalały ogólny stan etatowy Wojsk Ochrony Pogranicza na 28475 ludzi²¹ w tym 4056 oficerów, 6607 podoficerów i 17812 szeregowych.

Zgodnie z wydanym rozkazem o formowaniu Wojsk Ochrony Pogranicza nr 0245/org. uzupełnionym rozkazem 0304/org. planowane zamierzenia organizacyjne miały być zrealizowane w trzech etapach:

- I etap (do 1 października 1945)²² – organizacja Departamentu WOP²³,

¹⁹ Przejściowe punkty kontrolne (PPK) ze względu na przewidywane nasilenie ruchu granicznego podzielono na trzy kategorie, które zgodnie z zatwierdzonymi etatami różniły się wielkością składu osobowego: PPK kat. I – według etatu 8/10 liczył 36 ludzi, w tym 3 pracowników cywilnych; PPK kat. II – według etatu 8/11 liczył 19 ludzi, w tym 2 pracowników wojskowych; PPK kat. III – według etatu 8/12 liczył 11 ludzi, w tym 1 pracownik cywilny.

²⁰ Oddziały ochrony pogranicza nr 1, 6 i 11 – miały sformować po 5 PPK; oddziały ochrony pogranicza nr 2, 3 i 8 – miały sformować po 4 PPK; oddziały ochrony pogranicza nr 4, 5 i 7 miały sformować po 3 PPK; oddział ochrony pogranicza nr 9 miał sformować 6 PPK; oddział ochrony pogranicza nr 10 miał sformować 8 PPK. PPK lotnicze – Warszawa Okęcie miał sformować Wydział WOP przy dowództwie Warszawskiego OW.

²¹ Sprawozdanie Departamentu WOP za okres od I.I.1946 do 28.II.1946; ASGr., 217.

²² J. Ławski w swej książce *Ochrona granic...*, s. 91 podaje, że termin sformowania Departamentu WOP wyznaczony został na 1.X.1945; powyższa informacja nie jest zgodna z treścią rozkazu organizacyjnego o powołaniu WOP nr 0245/org. z dn. 13.IX.1945.

²³ Szef Departamentu tym samym rozkazem otrzymał zadanie sformowania Zakładu Tresury Psów Wojsk Ochrony Pogranicza (ZTPS WOP), jednak bez podania konkret-

- II etap (do 1 listopada 1945 r.) – sformowanie Wydziałów Służby Pogranicznej, oddziałów ochrony pogranicza, samodzielnych kompanii łączności oraz rozpoczęcie przez sformowane oddziały ochrony pogranicza pełnienie służby na wyznaczonych odcinkach granicy państwa,
- III etap (do 15 listopada 1945 r.) – sformowanie przejściowych punktów kontrolnych (PPK).

Jak wynika z przedstawionych założeń zasadnicze przedsięwzięcia organizacyjne miały być zrealizowane w ciągu niespełna dwóch miesięcy. Przyjęcie w tym czasie blisko 30 tysięcy żołnierzy, zorganizowanie dla nich odpowiednich warunków zakwaterowania w terenie, utworzenie odpowiednio sprawnych struktur dowodzenia oraz przejęcie odcinków granicznych w celu ich ochrony było zamierzeniem nierealnym.

Realizację rozkazu o formowaniu Wojsk Ochrony Pogranicza rozpoczęto od formowania we Włochach k/Warszawy Departamentu WOP według etatu nr 8/3²⁴, którego organizację rozpoczęto 27.IX.1945 r. W tym dniu obowiązki szefa Departamentu WOP objął płk G. Czerwiński mianowany na to stanowisko rozkazem naczelnego dowódcy WP nr 853 z dnia 20.IX.1945.²⁵

Szef Departamentu WOP ze względu na wchodzenie Wojsk Ochrony Pogranicza w skład sił zbrojnych podlegał wraz z nimi pod względem służbowym I a od 30.X.1945 r. II wiceministrowi obrony narodowej.

Struktura organizacyjna Departamentu WOP pozbawiona sztabu, służb kwatermistrzowskich oraz organu polityczno-wychowawczego wskazuje, że nie stanowił on organu dowodzenia, mimo że formalnie stał na czele Wojsk Ochrony Pogranicza. Kompetencje departamentu z tych względów ograniczały się do kierowania ochroną granic państwowych

nego terminu. Nie wydaje się być w zgodzie z powyższym wysuwany stąd wniosek przez część autorów piszących o organizacji WOP, że termin sformowania ZTPS WOP był analogiczny jak Departamentu WOP. Tym bardziej, że wyznaczony na pełniącego obowiązki Szefa Departamentu WOP płk G. Czerwiński objął swe stanowisko z dn. 27.IX.1945.

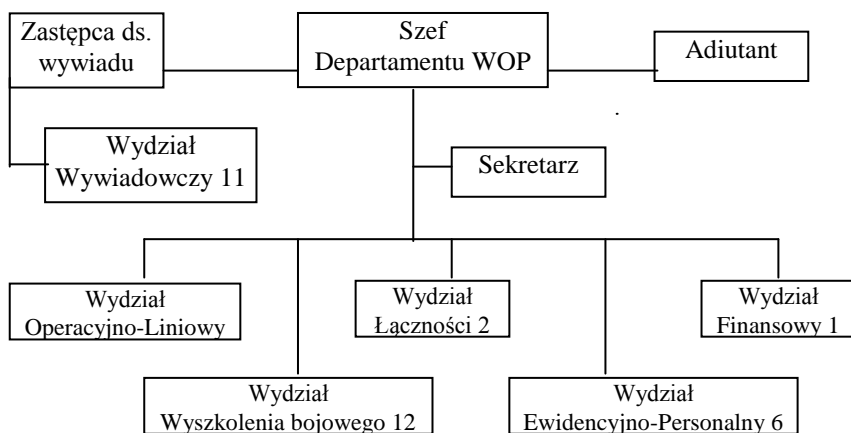
²⁴ Według etatu 8/3 – Departament WOP miał liczyć 53 ludzi, w tym 5 pracowników cywilnych.

²⁵ Rozkaz dzienny nr1 Departamentu WOP Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 27.IX.1945, ASGr., 217.40. Płk. G. Czerwiński zgodnie z treścią rozkazu nr 853 stanowisko szefa Departamentu WOP objął jako pełniący obowiązki.

i tylko w tym zakresie spełniał funkcję nadzorująco-kontrolującą oraz inspirującą. W pozostałych dziedzinach działalności służbowej, w tym polityczno-wychowawczej, dowodziły sztaby i odpowiednie ogniwa organizacyjne okręgów wojskowych. Rozwiązanie takie doprowadziło do dwutorowego dowodzenia, nie sprzyjającego szybkiemu organizowaniu poszczególnych jednostek WOP oraz ograniczyło wpływ departamentu na procesy organizacyjne w podległych sztabach i jednostkach.

Schemat nr 1

Struktura organizacyjna Departamentu WOP według etatu 8/3
we wrześniu 1945 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Etatu Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza nr 8/3, ASGr., 217.40.

Równolegle organizowano w okręgach wojskowych według etatów 8/4-6 Wydziały Służby Pogranicznej (zwane później Wydziałami WOP)²⁶,

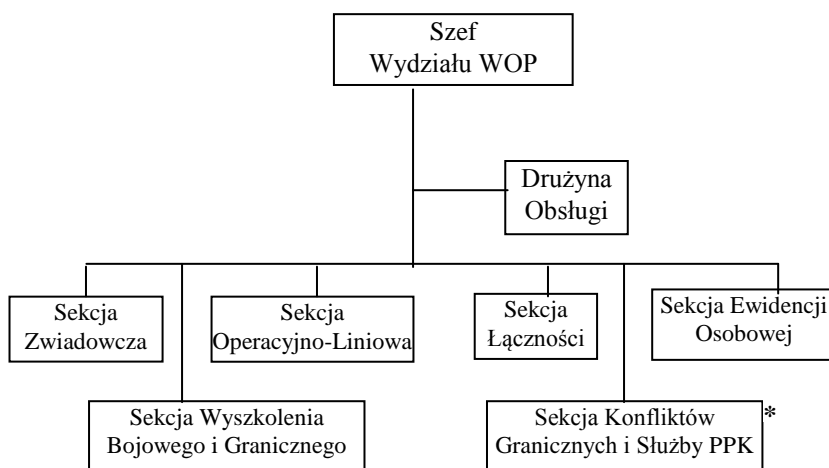
²⁶ Skład etatowy wydziału służby pogranicznej zależał od nadanej mu kategorii, ta zaś zależała od długości ochranianego odcinka granicy i liczby oddziałów ochrony pogranicza w danym okręgu wojskowym. I tak wydziały WOP: Warszawskiego OW, Krakowskiego OW i Pomorskiego OW otrzymały kat. II, dla której zgodnie z etatem 8/5 przewidziano stan 29 ludzi, w tym 3 pracowników cywilnych; Lubelskiego OW i Poznańskiego OW otrzymały kat. III, dla której zgodnie z etatem 8/6 przewidziano stan 13 ludzi, w tym 1 pracownika cywilnego; Śląskiego OW otrzymał kat. I, dla której zgodnie z etatem 8/4 przewidziano stan 35 ludzi, w tym 4 pracowników cywilnych; podane w pracach H. Do-

które stanowiły pośrednie ogniwo dowodzenia pomiędzy Departamentem WOP a oddziałami ochrony pogranicza we wszystkich sprawach związanych z ochroną granicy na terenie danego okręgu wojskowego.

Organizację wewnętrzną Wydziałów WOP określała wydana przez po. Szefa Departamentu WOP płk. G. Czerwińskiego 20.X.1945 r. Tymczasowa instrukcja dla wydziałów WOP przy dowództwach okręgów wojskowych.²⁷

Schemat nr 2

Struktura organizacyjna Wydziału WOP

* Sekcja Konfliktów Granicznych i Służby PPK była przewidziana do utworzenia w wydanej instrukcji, aczkolwiek rozkaz o organizacji PPK nr 0304/org. ukazał się dopiero 28.X.1945 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Tymczasowej instrukcji dla wydziałów WOP przy dowództwach okręgów wojskowych, ASGr., 217.40.

Szefowie wydziałów WOP, na czele których stanęli doświadczeni oficerowie w służbie granicznej II Rzeczypospolitej (5) i ZSRR (1)²⁸

miniczaka, *Zarys historii...*, s. 45 i *Granice państwa...*, s. 339 dane dotyczące składu etatowego wydziałów WOP w części nie są zgodne ze źródłami archiwalnymi.

²⁷ ASGr., 217.40.

²⁸ Ze Straży Granicznej II Rzeczypospolitej wywodzili się szefowie Wydziałów WOP przy okręgach wojskowych: Warszawskiego – ppłk Kazimierz Gut; Pomorskiego –

podlegali bezpośrednio dowódcom okręgów wojskowych,²⁹ a w sprawach związanych z ochroną granicy państwowej, pracą zwiadowczą i szkoleniem – szefowi Departamentu WOP. Tak więc także i na tym szczeblu organizacyjnym wprowadzono podwójną podległość, będącą przyczyną komplikacji i utrudnień w sprawnym kierowaniu oddziałami ochrony pogranicza.

Wydziały WOP zgodnie z zawartymi uregulowaniami w Tymczasowej instrukcji dla wydziałów WOP przy okręgach wojskowych stanowiły ogniwo dowodzenia, przez które przekazywano wszelkie sprawy związane z ochroną granicy na terenie danego okręgu wojskowego.

Do obowiązków wydziału należało kierowanie całokształtem pracy służb granicznych, organizowanie współdziałania z terenowymi organami administracji państwowej, szkoleniem bojowym i granicznym oraz pracą PPK, nadzór nad wykonywaniem zarządzeń władz dotyczących zabezpieczenia strefy nadgranicznej oraz interweniowanie w sprawach kadrowych i zaopatrzenia.³⁰

Wydziałom WOP podlegały bezpośrednio oddziały ochrony pogranicza utworzone w okręgach wojskowych w zakresie służb specjalistycznych. Pod względem gospodarczo-zaopatrzeniowym, medyczo-sanitarnym i polityczno-wychowawczym oddziały ochrony pogranicza podlegały bezpośrednio odpowiednim komórkom dowództwa okręgu.

Organizowane przez okręgi wojskowe oddziały ochrony pogranicza zgodnie z etatem 8/8 A-C miały jednakowy skład dowództwa i sztabu. W skład oddziałów ochrony pogranicza wchodziły: sztab, pododdziały zabezpieczenia i obsługi, grupa manewrowa, samodzielna kompania

ppłk Karol Bacz; Krakowskiego – płk Wacław Spilezyński; Lubelskiego – płk Emil Czapliński. Z KOP wywodził się szef Wydziału WOP Poznańskiego OW – mjr Lucjan Kępiński. Z wojsk pogranicznych ZSRR wywodził się szef Wydziału WOP Śląskiego OW – ppłk Mikołaj Grajworonski.

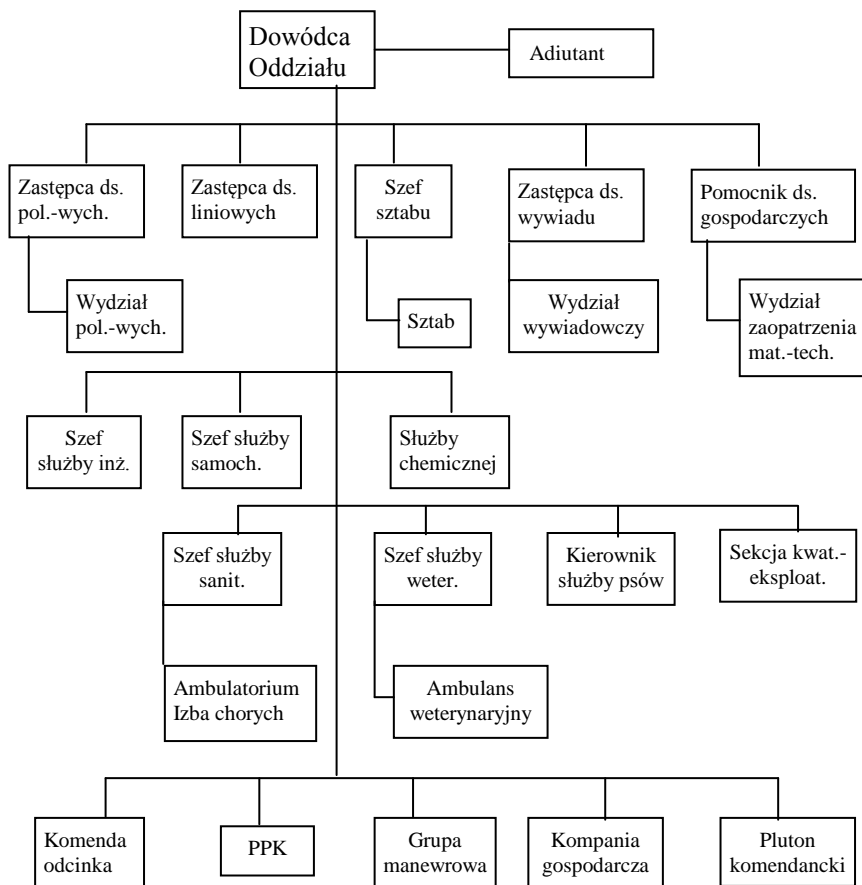
²⁹ Tymczasowa instrukcja dla wydziałów WOP przy okręgach wojskowych z dn. 20.X.1945, ASGr., 217.40; Instrukcja o organizacji i zakresie działania okręgów wojskowych z dn. 15.XII.1945, ASGr., 1542.77.

³⁰ J. Ławski, *Ochrona...*, op. cit., s. 97-98; H. Dominiczak, Powstanie i rozwój organizacyjnej Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945-1983 [w:] *Studia z dziejów organów resortu Spraw Wewnętrznych*, z. 5, Warszawa 1984, s.18-19.

łącności, zmienna liczba komend odcinka (KO) i przejściowych punktów kontrolnych (PPK).

Schemat nr 3

Struktura organizacyjna oddziału ochrony pogranicza w 1945 r.

* Zmienna liczba komend odcinków

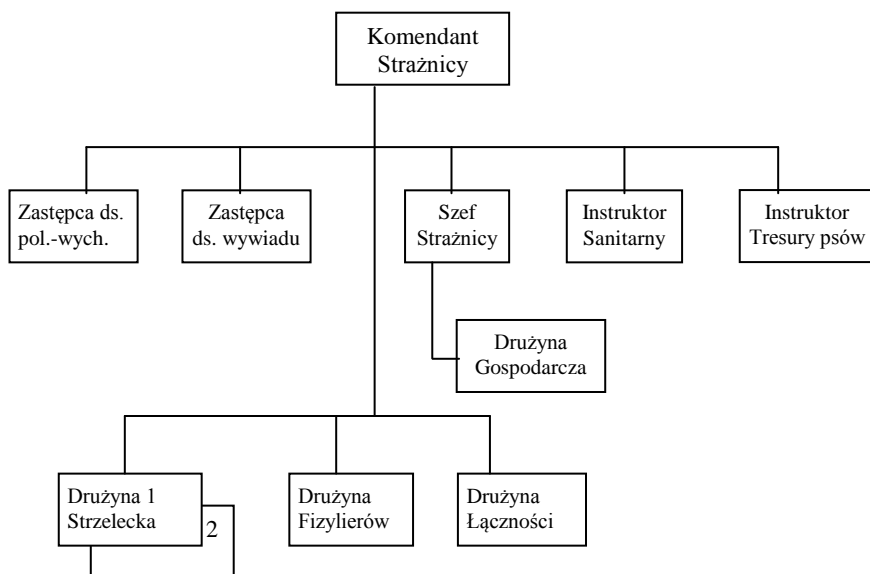
** Zmienna liczba przejściowych punktów kontrolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie etatu nr 8/8, Sztab Generalny-Zarząd VI, 372.

Podstawowym i najmniejszym zarazem pododdziałem oddziałów ochrony pogranicza były strażnice o jednolitym stanie etatowym 56 żołnierzy, w tym 3 oficerów, 11 podoficerów i 42 szeregowców. Strażnice, w odróżnieniu od przejściowych punktów kontrolnych bezpośrednio podporządkowanych operacyjnie dowódcom oddziałów ochrony pogranicza, podlegały komendantom odcinków.

Schemat nr 4

Struktura organizacyjna strażnicy WOP w 1945 r.

<i>Stan osobowy</i>		<i>Uzbrojenie</i>		<i>Konie</i>	
oficerów	– 3	pistolety	– 3	wierzchowce	– 11
podoficerów	– 11	pistolety maszynowe	– 25	taborowe	– 2
szeregowców	– 42	ręczne karabiny ma-			
		szynowe			
		karabiny wyborowe	– 2		
		karabiny	– 23		
		szable	– 7		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie etatów strażnic WOP w 1945 r., CAW, III-101-16.

Przyjęta koncepcja przekazania ochrony granicy państwowej 11 oddziałom ochrony pogranicza została uregulowana rozkazem organizacyjnym Departamentu WOP nr 1 z dnia 29.IX.1945 r.³¹ Rozkaz organizacyjny określał linie rozgraniczenia oddziałów WOP oraz nakazywał szefom wydziałów WOP, by wspólnie z dowódcami oddziałów po dokładnym zaznajomieniu się z terenem ustalili linie rozgraniczenia między komendami odcinków i strażnicami, podając je do wiadomości Departamentu WOP wraz ze szkicem na kalce w skali 1:200000.³²

Ponadto rozkaz ustalał liczbę komend odcinków w każdym oddziale oraz liczbę strażnic. Dwa oddziały WOP (4, 9) miały mieć w swym składzie po 6 komend odcinków, a w nich po 5 strażnic; pięć oddziałów WOP (1, 2, 3, 10, 11) miało mieć w składzie po 5 komend odcinków, a w nich po 5 strażnic; cztery oddziały WOP (5, 6, 7, 8) miały mieć w składzie po 4 komendy odcinka, a w nich po 4 strażnice.

W myśl rozkazu każdy z oddziałów WOP otrzymał do ochrony odcinek graniczny długości ok. 320 km, za wyjątkiem oddziału WOP nr 4 i 9, których odcinki graniczne liczyły ponad 400 km.

Tak więc średnio na każdą komendę odcinka przypadał odcinek granicy długości 66,7 km, a na strażnicę – 14,4 km.³³

Przyjęte rozwiązania organizacyjne w zasadzie odpowiadały ówczesnym zadaniom, jakie miały do wykonania jednostki WOP. Jednak zastrzeżenia budzą przyjęte zasady rozmieszczenia jednostek oraz elementy szablonowości stanów etatowych.

Stan etatowy sztabów oddziałów, niezależnie od liczby wchodzących w ich skład komend odcinków był jednakowy. Jednakowy był też stan etatowy komend odcinków bez względu na liczbę podległych im strażnic. Etaty strażnic bez względu na warunki topograficzne i sytuację na ochranianym odcinku były identyczne.³⁴

³¹ Rozkaz Organizacyjny Departamentu WOP nr 1 z dn. 29.IX.1945 został podpisany przez I wiceministra obrony narodowej gen. dyw. W. Strażewskiego i szefa Departamentu WOP płk. G. Czerwińskiego, ASGr., 53.1.

³² Termin wykonania tych czynności wydany rozkaz określał na 30.X.1945.

³³ H. Dominiczak, *Zarys...*, op. cit., s. 47.

³⁴ Niedociągnięcia te starano się usunąć w następnych latach podczas kolejnych reorganizacji WOP.

Główny wysiłek w ochronie granicy państwa, jak wynika z rozmieszczenia oddziałów WOP, planowano skupić na zachodniej i południowo-zachodniej granicy, uznanej za najbardziej zagrożony odcinek. Do realizacji tego zadania przewidziano ponad połowę wszystkich sił. Najmniejsze nasycenie liczące niewiele ponad 25% ogółu sił WOP występować miało na liczącej 1244-km granicy z ZSRR.

Wydanie zasadniczych dokumentów normatywnych, określających założenia organizacyjno-strukturalne Wojsk Ochrony Pogranicza, zapoczątkowało okres ich organizacji. Zbiegł się on w czasie z realizacją ogólnego planu reorganizacji Wojska Polskiego i jego przejścia na etaty okresu pokojowego. Przedsięwzięcia te ściśle się ze sobą zająbiały i wzajemnie uzupełniały. Organizacja Wojsk Ochrony Pogranicza zwalniała bowiem związki taktyczne z dotychczasowego obowiązku ochrony granicy zachodniej i południowej, umożliwiając im przeprowadzenie reorganizacji wynikającej z planów Naczelnego Dowództwa WP. Powstałe w ten sposób ponadetatowe stany osobowe i materiałowe reorganizowanych związków taktycznych stanowiły zaplecze dla formujących się jednostek WOP.³⁵ Organizowane Wojska Ochrony Pogranicza potrzebowały bowiem zgodnie z opracowanymi etatami blisko 30 tys. żołnierzy, w tym 4056 oficerów i 6607 podoficerów. Nie mniejsze były potrzeby wynikające z etatowych należności środków transportu i uzbrojenia, zgodnie z którymi na wyposażeniu i uzbrojeniu Wojsk Ochrony Pogranicza znaleźć się miało:

- w grupie środków transportowych:
 - 5187 koni wierzchowych,
 - 2187 koni taborowych,
 - 288 samochodów osobowych,
 - 629 samochodów ciężarowych,
 - 167 samochodów specjalnych,
 - 461 motocykli;
- w grupie uzbrojenia
 - 33 ciężkie karabiny maszynowe,
 - 542 ręczne karabiny maszynowe,

³⁵ J. Ławski, Cz. Żmuda, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945-1946*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (dalej: WPH) 1966, nr 4, s.38-39.

- 7572 pistolety maszynowe,
- 14785 karabinów,
- 3723 pistolety wojskowe systemu „TT”.³⁶

Zadanie organizacji jednostek WOP nałożone na dowództwa okręgów wojskowych, rozkazem 0245/org., w kwestii doboru kadr stosunkowo mało precyzyjnie określały zasady kierowania do WOP podoficerów i szeregowców. W związku z powyższym postanowienia rozkazu 0245/org. w części dotyczącej kierowania do WOP podoficerów i szeregowców zostały uzupełnione zarządzeniem wykonawczym Departamentu Poboru i Uzupełnień nr OU-03984/II z 25.IX.1945 r. podpisanym przez I wiceministra Obrony Narodowej gen. dyw. W. Strażewskiego i szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień gen. bryg. Bronisława Półturzyckiego.³⁷ Zarządzenie to zobowiązywało wszystkich biorących udział w procesie organizacji WOP, aby do organizowanych jednostek skierowali określoną liczbę żołnierzy „wyszkolonych i pewnych pod względem politycznym roczników: podoficerów 1921 i młodszych, szeregowców 1923 i młodszych”. Żołnierzy tych miano wydzielić głównie ze stanów jednostek strzeleckich podlegających reorganizacji lub rozformowaniu, przy czym nie wolno było kierować do WOP całych oddziałów z rozformowywanych jednostek.

W pierwszych dniach października 1945 r. w oparciu o będący w organizacji Departament WOP oraz organizowane Wydziały WOP, dowództwa okręgów wojskowych przystąpiły do II etapu organizacji WOP tj. organizacji oddziałów i pododdziałów granicznych, których formowanie miało być zakończone do 1 listopada 1945 r. Organizacja w tak krótkim terminie jednostek WOP była przedsięwzięciem mało realnym. Wymagała szybkiego wydzielenia zasobów kadrowych i materiałowych. Tymczasem dowództwa okręgów wojskowych zajęte przeprowadzaną reorganizacją sił zbrojnych nie poświęcały organizacji jednostek WOP większej uwagi.

³⁶ CAW, III-101-16; powyższe dane uwzględniają wprowadzoną rozkazem 0304/org. organizację przejściowych punktów kontrolnych.

³⁷ W związku z powyższym nie jest zasadny termin rozkaz ministra obrony narodowej używany w pracach H. Dominiczaka, zob. *Zarys historii...*, s. 49 i *Granice państwa...*, s. 340.

Na przeszkodzie stało wiele trudności obiektywnych, począwszy od niedostatecznych możliwości zakwaterowania, umundurowania i transportowych okręgów wojskowych. Dodatkowe trudności wynikały z faktu, iż jednostki WOP organizowano niejednokrotnie w małych nadgranicznych miejscowościach, zniszczonych działaniami wojennymi i znacznie oddalonych od baz zaopatrzenia. Zajęcie odpowiednich budynków dla potrzeb organizowanych jednostek wiązało się często z koniecznością ich wyremontowania, a niekiedy potrzebą wykwaterowania i przesiedlenia zamieszkujących tam ludzi.³⁸

Zasadniczą jednak przeszkodą w szybkiej i sprawnej organizacji jednostek WOP był powolny napływ ludzi, a zwłaszcza oficerów. Najdotkliwiej problem ten występował w okręgach wojskowych – Warszawskim, Lubelskim, Pomorskim i częściowo Krakowskim. Dodatkową trudnością nierzadko występującą była także stosowana wbrew wydanemu rozkazowi 0245/org. i zarządzeniu wykonawczym OU 03984/II praktyka przekazywania do jednostek WOP żołnierzy starszych wiekiem oraz bez wykształcenia i analfabetów.³⁹

Występujące trudności postawiły pod znakiem zapytania możliwość dotrzymania założonych terminów organizacji jednostek WOP. W tej sytuacji Naczelne Dowództwo WP dokonało rozkazem organizacyjnym nr 0272/org. z dnia 3.X.1945 r.⁴⁰ zmian wcześniejszych ustaleń dotyczących organizacji Wojsk Ochrony Pogranicza.

W wydanym rozkazie wyznaczono termin ostatecznego zorganizowania Departamentu WOP na dzień 15 października 1945 r. Wydziały WOP przy sztabach okręgów wojskowych, jak też oddziały WOP nr 1, 2, 3, 8, 9, 10 i 11 miały być zorganizowane do dnia 1 listopada 1945 r. (utrzymano termin wyznaczony rozkazem 0245/org.). Natomiast w drugiej kolejności, w terminie do 15 grudnia 1945 r. miała być zakończona organizacja oddziałów WOP nr 4, 5, 6 i 7.

Tak więc zgodnie z nowym rozkazem skoncentrowano wysiłek na organizacji oddziałów WOP mających obsadzić granicę zachodnią i południową. Granice wschodnia i północna miały być obsadzone w póź-

³⁸ ASGr., 246.1; Sprawozdanie WOP za rok 1947.

³⁹ CAW, III-127-6, s. 3, ASGr., 246.1.,217.28.

⁴⁰ CAW, Sztab Główny, t. 299, s. 34, ASGr., 217.5.

niejszym terminie. Ponadto, w związku z niemożnością równoczesnego obsadzenia w organizowanych oddziałach WOP wszystkich stanowisk, przyjęto zasadę obsadzania w pierwszej kolejności etatów w sztabach oddziałów, komendach odcinków i grupach manewrowych.⁴¹

Organizacja oddziałów WOP najsprawniej przebiegała w Śląskim OW, któremu nakazano zorganizowanie trzech oddziałów – 1, 10 i 11. Sprzyjało temu właściwe zrozumienie potrzeb organizowanych Wojsk Ochrony Pogranicza przez dowództwo okręgu, a co za tym idzie, szybkie i sprawne wydzielenie ze związków taktycznych i stanów nadetatowych jednostek okręgu odpowiedniej liczby ludzi i środków materiałowo-technicznych. Zakończenie wstępnej fazy prac organizacyjnych w tych oddziałach oraz organizację czterech samodzielnych kompanii łączności stwierdzono rozkazem nr 081 z dnia 10.X.1945 r.⁴² dowódcy Śląskiego OW gen. broni Stanisława Popławskiego.

Organizacja oddziału WOP nr 1 rozpoczęta została w pierwszych dniach października 1945 r. w Lubaniu.⁴³ Organizowany oddział otrzymał żołnierzy z 7, 10 i 11 DP oraz grupę podoficerów z 17 DP.⁴⁴ Szybki postęp prac organizacyjnych związany z napływem ludzi, sprzętu i uzbrojenia pozwolił na dotrzymanie wyznaczonych rozkazem terminów i przejęcie od pododdziałów 7, 10 i 11 DP w dniach 25-31.X.1945 r. odcinka granicy od m. Zasięki do m. Graniczne Budy⁴⁵ oraz przystąpienie z dniem 1.XI.1945 r. do pełnienia służby granicznej. Oddział przejął więc pod ochronę odcinek granicy zachodniej Zasięki – Porajów oraz część granicy południowo-zachodniej Markocice – Graniczne Budy.

Organizacja oddziału WOP nr 10 rozpoczęta została także w październiku 1945 r. Miejscem organizacji oddziału stała się Pszczyna.⁴⁶ Podstawą organizacji oddziału stały się przydzielone grupy żołnierzy z 2

⁴¹ CAW, III-2-296, s. 194 i s. 218.

⁴² CAW, prot. 326, t.432, s. 74.

⁴³ Po zorganizowaniu oddziału sztab oddziału wraz z pododdziałami zabezpieczającymi dowodzenie z dn. 25.X.1945 został przeniesiony do m. Szymbark (obecna nazwa Sulików).

⁴⁴ ASGr., 1842.15, s. 49.

⁴⁵ ASGr., 306.15.

⁴⁶ Z chwilą zorganizowania oddziału, jego sztab został przeniesiony z dn. 25.X.1945 r. do Rybnika.

i 13 DP oraz 4 Brygady Panczernej. Po zakończeniu organizacji oddział w dniach 28-31.X.1945 r. przejął od 13 DP odcinek granicy południowej od Paczkowa do Zwardonia,⁴⁷ i z dniem 1.XI.1945 r. przystąpił do pełnienia służby granicznej.

Organizacja oddziału WOP nr 11 podobnie jak w przypadku organizowanych oddziałów WOP nr 1 i 10 rozpoczęła się w październiku 1945. Miejscem organizacji oddziału, do którego skierowano grupy żołnierzy 7 i 10 DP stało się Kłodzko. Zorganizowany oddział na podstawie rozkazu dowódcy Śląskiego OW nr 358/sz. z dnia 21.X.1945 r. w dniach 28-31.X.1945 r. przejął od pododdziałów 10 i 13 DP odcinek granicy południowej Graniczne Budy – Paczków,⁴⁸ przystępując w dniu 1.XI.1945 r. do pełnienia służby granicznej.

Szybkie zakończenie wstępnych prac organizacyjnych oddziałów WOP nr 1, 10 i 11 pozwoliło na wydanie przez naczelnego dowódcę WP rozkazu organizacyjnego nr 0297/org. z dnia 20.X.1945 r., w którym uznawał oddziały WOP organizowane przez Śląski OW za sformowane, polecając je włączyć w skład okręgu z dniem 1 listopada w organizowane oddziały WOP.

Mniej sprawnie przebiegały prace związane z organizacją oddziału WOP nr 2 w Poznańskim OW, mimo że okręg ten formował tylko jeden oddział. Prace organizacyjne rozpoczęte 4 października 1945 r. posuwały się bardzo powoli z powodu trudności w doborze kadr i braku zaopatrzenia materiałowo-technicznego. Kierowani do oddziału żołnierze z 4, 5 i 14 DP oraz Oficerskiej Szkoły Piechoty nr 3, przybywali ze znacznym opóźnieniem, po licznych interwencjach w dowództwie okręgu. Wielu żołnierzy kierowanych do organizowanego oddziału WOP nr 2 nie odpowiadało ustalonym kryterium w wydanych rozkazach i zarządzeniach. Prawie 60% z nich nie posiadało wykształcenia, a ok. 5% stanowili analfabeci i półanalfabeci.⁴⁹

Pod koniec października organizacja oddziału dobiegła końca, aczkolwiek braki etatowe stanów osobowych sięgały 50%. Oddział nie posiadał też przewidzianych etatem środków transportowych. Mimo tych

⁴⁷ ASGr., 217.61.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ ASGr., 217.7; Sprawozdanie 2 oddziału WOP za okres 25.X.1945-25.I.1946.

braków dowódca Poznańskiego OW gen. broni Karol Świerczewski rozkazem operacyjnym nr 12 z dnia 31.X.1945 r.⁵⁰ nakazał dowództwu oddziału opuścić Poznań⁵¹ 2.XI.1945 r. i osiągnąć docelowe miejsca postoju 7.XI.1945 r. Oddział po przybyciu w docelowe miejsca postoju w dniu 12.XI.1945 r. przejął od pododdziałów 5 DP odcinek zachodniej granicy Kostrzyn – Zasieki przystępując do pełnienia służby granicznej. Sztab oddziału stanął w m. Polska Wola.⁵²

Znaczne trudności kadrowe i materiałowo-techniczne wystąpiły przy organizacji przez Pomorski OW oddziału WOP nr 3, który miał ochraniać część granicy zachodniej i morskiej. W myśl przyjętych założeń oddział miał zostać zorganizowany w oparciu głównie o stan osobowy 12 DP. Niewielkie grupy żołnierzy miały przekazać do organizowanego oddziału także 16 DP, 1 Warszawska Dywizja Kawalerii i 5 zapasowy pułk piechoty.⁵³

Organizacja oddziału rozpoczęta 16 października 1945 r. w Szczecinie (pierwotne miejsce dyslokacji dowództwa oddziału Stargard Szczeciński), mimo wydanych w tym celu rozkazów przez dowódcę Pomorskiego OW gen. bryg. Jana Jońkiewicz, przebiegała niezwykle powoli. 12 DP, która miała zgodnie z wydanym rozkazem przekazać organizowanemu oddziałowi do dnia 11.XI.1945 r. 2176 ludzi, w tym 76 oficerów i 500 podoficerów⁵⁴ nie wywiązała się z nałożonego na nią zadania. W wyniku czego 1 listopada 1945 r. (dzień planowanego przystąpienia do służby granicznej) oddział liczył zaledwie 139 ludzi, w tym 135 oficerów i 4 podoficerów. Dopiero w dniach 8-9.XI.1945 r. z 12 DP przybyło 688 ludzi, w tym 20 podoficerów. Mimo takiego stanu rzeczy dowódca oddziału ppłk Sergiusz Czesnakow rozkazem organizacyjnym nr 1 z dnia 9.XI.1945 r. nakazał zorganizowanie dwóch komend odcinków nr 11 i 12

⁵⁰ ASGr., 327.17.

⁵¹ Miejsce organizacji oddziału WOP nr 2.

⁵² Polska Wola k/Rzepina. Jednakże ze względów praktycznych okazało się, że wybór Polskiej Woli na miejsce postoju sztabu oddziału jest niefortunny; w związku, z czym dowódca oddziału rozkazem operacyjnym nr 4 z dn. 24.XI.1945 r. nakazał przeniesienie sztabu oddziału do Krosna Odrzańskiego, ASGr., 317.1.

⁵³ H. Kula, *Granica morska PRL 1945-1950*, Warszawa 1979, s. 78; H. Dominiczak, *Zarys historii...*, op. cit., s. 53.

⁵⁴ H. Kula, op. cit., s.78.

oraz wyjście ich tego samego dnia na odcinek ochraniający przez 43 pp 12 DP Kostrzyn – Gryfino. Komendy nr 11 i 12 wraz z pospiesznie skompletowanymi załogami strażnic wyszły ze Szczecina i 10 listopada 1945 r. przejęły ochronę granicy od 43 pp 12 DP.

Zasadnicze zakończenie prac nad organizacją oddziału i przejęcie przez niego ochraniającego odcinka granicy od 12 DP nastąpiło 13 listopada 1945 r.⁵⁵ Jednak rzeczywiste przejęcie całego dotychczas ochraniającego przez 12 DP odcinka granicy nastąpiło dopiero w dniu 4.XII.1945 r., kiedy to 15 komenda odcinka przejęła odcinek granicy od Kanału Piaśtowskiego po wyspę Wolin od 39 pp 12 DP.⁵⁶ Datę tę należy przyjąć za zakończenie procesu obsadzania granicy zachodniej przez jednostki Wojsk Ochrony Pogranicza, aczkolwiek przejęcie portu szczecińskiego oraz odcinków nadbrzeżnych w jego rejonie nastąpiło dopiero we wrześniu 1947 r. z chwilą opuszczenia tego rejonu przez jednostki Armii Czerwonej.⁵⁷

13 listopada 1945 r. w chwili przejmowania granicy od 12 DP stan liczebny oddziału daleki był od stanu etatowego. Tego dnia oddział WOP nr 3 liczył bowiem 1173 ludzi, w tym 192 oficerów i 32 podoficerów.⁵⁸

Przejęcie ochrony granicy państwowej, które nastąpiło ze znacznym opóźnieniem w stosunku do terminu wyznaczonego rozkazem, nie oznaczało końca procesu formowania oddziału.

Według oceny Departamentu WOP, mimo że Pomorski OW organizował w pierwszej kolejności tylko ten jeden oddział, „praca nad formowaniem szła tu najgorzej”.⁵⁹ Mimo to do końca stycznia 1946 r. udało się uzupełnić oddział do stanu bliskiego etatowi – 83,3%. Nastąpiło to w wyniku skierowania w grudniu 1945 r. i styczniu 1946 r. do oddziału głównie z 12 DP i 1 dywizji rolno-gospodarczej 825 ludzi, w tym 24

⁵⁵ ASGr., Biuletyn sprawozdawczy Wojsk Ochrony Pogranicza Rzeczypospolitej Polskiej za czas od 13.IX. do 30.XI.1945 r., s. 11.

⁵⁶ ASGr., 1842.15; H. Kula, op. cit., s. 78.; J. Poksiński, *Pomorski Okręg Wojskowy 1945-1949*, „WPH” 1983, nr 2-3, s. 389-390; CAW, prot. 10/52, t. 1975, s. 86.

⁵⁷ ASGr., 182.3; Protokół przekazania portu w Szczecinie.

⁵⁸ H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 53. Do stanu etatowego brakowało: 59,5% oficerów, 95% podoficerów, 58,7% szeregowców.

⁵⁹ CAW, prot.10/52, t. 3824, s. 84.

oficerów i 307 podoficerów.⁶⁰ Jednakże w marcu 1946 r. oficer Departamentu WOP – mjr Tadeusz Bożejko, nadzorujący przekazywanie obowiązków dowódcy oddziału przez pplk. S. Czesnakowa dla mjr Aleksandra Bochana stwierdził, że „organizacja oddziału nie została jeszcze faktycznie zakończona”.⁶¹

Duże trudności kadrowe i materiałowo-techniczne wystąpiły także w procesie organizacji oddziału WOP nr 8 i 9 przez Krakowski OW.

Oddział WOP nr 8 zgodnie z rozkazem nr 09 z dnia 5.X.1945 r.⁶² dowódcy Krakowskiego OW gen. bryg. Mikołaja Prus-Więckowskiego miał być organizowany w Przemyślu na bazie stanów osobowych 9 DP i częściowo 8 DP.⁶³ Stan oddziału uzupełniać miała także rozformowywana Szkoła Oficerska Piechoty Nr 3, 14 i 17 DP.

Zgodnie z wydanym zarządzeniem bezpośrednim wykonawcą zadania organizacji oddziału była 9 DP. Jednakże i tu wystąpiły podobne problemy jak w Poznańskim i Pomorskim OW. Do oddziału napływały nieliczne grupy żołnierzy, często nie odpowiadające warunkom określonym w rozkazie 0245/org. Z przydzielonych przez 9 DP na przełomie października i listopada 1945 r. 726 podoficerów i szeregowców aż 202 szeregowców okazało się nieprzydatnych i zostało odesłanych z powrotem do 9 DP.⁶⁴ Brakowało też środków transportu, umundurowania a nawet broni. Stąd też termin zakończenia organizacji oddziału na 1 listopad 1945 r. nie mógł być dotrzymany. Do końca listopada 1945 r., zdołano zorganizować o niepełnej obsadzie etatowej komendy odcinków i strażnice. Ostateczna organizacja oddziału, uzupełnienie stanów osobowych, sprzętu i uzbrojenia nastąpiło w ciągu miesiąca grudnia 1945 r. Jedynymi pododdziałami oddziału WOP nr 8 zorganizowanymi i funk-

⁶⁰ ASGr., 327.1, Biuletyn sprawozdawczo-informacyjny WOP; nadal jednak do stanu etatowego brakowało 25% oficerów i 6% szeregowców.

⁶¹ ASGr., 317.42.: H. Dominiczak, *Wojska... op. cit.*, s. 87.

⁶² ASGr., 20.4.

⁶³ Zgodnie z wydanym rozkazem 9 DP organizowała 34 i 35 Komendę odcinka, natomiast 36 i 37 Komendę odcinka organizowała 8 DP. CAW, III-112, t. 35, s. 320.; E. Ginalski, E. Wysokiński, *Dziwięta drezdeńska. Z dziejów 9 Drezdeńskiej Dywizji Piechoty (1944-1947)*, Warszawa 1984, s. 315.

⁶⁴ CAW, III-112, t. 45, s. 168-244 oraz t. 64, s. 57.

cjonującymi na granicach odcinka oddziału w końcu 1945 r. były przejściowe punkty kontrolne (PPK).⁶⁵

Oddział WOP nr 8 nie podjął bezpośredniej ochrony granicy mimo zakończonej organizacji na przełomie listopada i grudnia 1945 r. z powodu dużego nasycenia terenu działania oddziałami Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA), bezwzględnie zwalczającej polskie władze administracyjne i mniejsze pododdziały wojskowe.

Departament WOP zdając sobie sprawę z powagi sytuacji na odcinku granicy mającym być ochranianym przez oddział WOP nr 8, rozkazem nr 0253 z dnia 11.XII.1945 r.⁶⁶ nakazał oddziałowi nie obsadzać wyznaczonych miejsc postoju strażnic. Sformowane strażnice zgodnie z rozkazem zostały ześrodkowane w miejscach postoju komend odcinków. W myśl rozkazu oddział WOP nr 8 granicę miał ochraniać patrolami w sile od drużyny do plutonu z bronią maszynową.⁶⁷ Oddział wraz z innymi jednostkami WP na podstawie rozkazu Naczelnego Dowódcy WP nr 0306 z dnia 3.XII.1945 r. przystąpił do zwalczania oddziałów UPA. W lutym i marcu 1946 r. wobec ciągłego zagrożenia terenu działania oddziału WOP nr 8 działalnością UPA, zdecydowano obsadzić odcinek granicy ochraniany przez Komendę Odcinka nr 35 w Przemyślu. Pozostałe komendy odcinka kontynuowały działania prowadzone przeciwko zbrojnemu podziemiu.⁶⁸ Niemniej całkowite objęcie ochroną przydzielonego oddziałowi odcinka granicy południowo-wschodniej nastąpiło dopiero w październiku 1948 r.

Oddział WOP nr 9 organizowany w Nowym Sączu powstał na bazie 6 i 8 DP. Niewielkie grupy żołnierzy do organizowanego oddziału przekazała także 17 DP. Organizacja oddziału rozpoczęta na początku października 1945 r. od samego początku napotkała znaczne trudności, związane z brakiem ludzi, wyposażenia i sprzętu. Mimo tych trudności zorganizowane trzy komendy odcinka (41 – Nowy Targ, 42 – Jabłonka, 43 – Rajcza) z dniem 2.XI.1945 r. przejęły ochraniane odcinki przez

⁶⁵ PPK kolejowe – Przemyśl, PPK drogowo – Medyka, PPK drogowo – Lubycza, PPK kolejowe – Olszanica.

⁶⁶ ASGr., 217.6.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ ASGr., 20.14.

pododdziały 6 DP.⁶⁹ W tej sytuacji dowództwo 6 DP przekazało 3.XI.1945 r.⁷⁰ cały dotychczas ochraniający przez siebie odcinek granicy Myto – Piwniczna oddziałowi WOP nr 9, mimo nie objęcia przez dwie komendy (39 – Gorlice, 40 – Stary Sącz) przydzielonych im odcinków.⁷¹

Rozkaz organizacyjny Naczelnego Dowódcy WP nr 0272/org. z dnia 3.X.1945 r., zgodnie, z którym wstrzymano chwilowo organizację oddziałów WOP mających ochraniać granicę północną (4, 5) i wschodnią (6, 7), nie oznaczał, iż prace organizacyjne tych oddziałów zostały w ogóle przerwane.

Ideą wydanego rozkazu wobec braku możliwości jednoczesnej organizacji wszystkich oddziałów WOP było rozłożenie wysiłku organizacyjnego na dwa etapy. W etapie pierwszym skierowano wysiłek organizacyjny, posiadane siły i środki na organizację tych oddziałów WOP, których organizacja warunkowała realizację planów reorganizacji sił zbrojnych. Oddziały WOP, które nie odgrywały takiej roli, pozbawione były właściwego wsparcia organizacyjnego okręgów wojskowych. Wsparcie to mogło nastąpić dopiero w drugiej kolejności, po zaspokojeniu najpilniejszych potrzeb oddziałów WOP obejmujących ochronę zachodniej i południowej granicy państwa.

Zgodnie z wydanym rozkazem, prace związane z organizacją 4, 5, 6 i 7 oddziału WOP miały być zakończone do 15.XII.1945 r. Jednak liczne trudności uniemożliwiły zakończenie prac nad organizacją tych oddziałów w nakazanym terminie, bowiem przeciągnęły się do połowy 1946 r. Natomiast proces przejmowania odcinków granicznych trwał jeszcze dłużej, przeciągając się do października 1946 r.

⁶⁹ ASGr., 53.8; Meldunek sytuacyjny nr 2 Departamentu WOP z dn. 8.XI.1945 r. podaje, że oddział WOP nr 9 objął z dn. 2.XI.1945 r. służbę na granicy; w świetle materiałów archiwalnych informacja powyższa nie jest zgodna ze stanem faktycznym.

⁷⁰ CAW, III-75-17, s. 197; Meldunek bojowy dowódcy 6 DP z dn. 3.XI.1945; A. Stachula, *Szósta pomorska. Z dziejów Szóstej Pomorskiej Dywizji Piechoty 1944-1948*, Warszawa 1981, s. 256.

⁷¹ Komendy odcinka (nr 39 – Gorlice, 40 – Stary Sącz) mające największe braki w stanach osobowych, wyposażeniu i uzbrojeniu przejęły wyznaczone im odcinki granicy 9.XI.1945; Biuletyn sprawozdawczy Wojsk Ochrony Pogranicza za czas od 13.IX. do 30.XI.1945, s. 9.

Tak więc organizację oddziałów WOP mających ochraniać wybrzeże morskie, wschodnią i północno-wschodnią granicę należy traktować jako osobny, przesunięty w czasie proces zabezpieczania granic państwa.

Powstałe w ciągu niespełna trzech miesięcy Wojska Ochrony Pogranicza, mimo znacznych trudności wynikających z przyjętych założeń stworzyły nowy system ochrony powojennych granic państwa, odmienny od założeń systemu funkcjonującego w okresie II Rzeczypospolitej. Wpływ na to miały nowe uwarunkowania społeczno-polityczne, które wpływały w sposób zasadniczy na ich organizację i zadania w ochronie granic państwa. Za datę końcową okresu organizacji Wojsk Ochrony Pogranicza należy przyjąć połowę stycznia 1946 r., kiedy to zorganizowany został ostatecznie oddział WOP nr 4 aczkolwiek, jak wynika z materiałów archiwalnych, proces organizacji poszczególnych oddziałów nie został w pełni zakończony.

Prochwicz Jerzy; Powstanie Wojsk Ochrony Pogranicza (w pięćdziesiątą rocznicę powstania), w: *Problemy Ochrony Granic*. Biuletyn nr 15 (2001), s. 33 – 58.